

ПОЕТИКА МЕТАФОРИЧНОГО ОТОТОЖНЕННЯ В ЛІРИЦІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 25.
УДК 821.161.2-1.09"19" О.Теліга

Голембовська Тетяна. Поетика метафоричного ототожнення в ліриці Олени Теліги; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. На основі спостережень над поетичними творами Олени Теліги з'ясовано, що присутня на тематичному рівні її лірики етична та емоційна напруга між невизначеністю і вибором супроводжується на семантико-стилістичному рівні балансуванням між багатозначністю і тотожністю. Метафоричне зближення та уподібнення з різнорідними предметами й аспектами поетичної дійсності – це спосіб самоідентифікації ліричного суб'єкта, його відчуття цілісності світу і розуміння свого місця в ньому.

Ключові слова: ліричний герой, лірична ідентифікація, символ, метафора.

У поезії Олени Теліги спостерігаємо два паралельні образні процеси, котрі розгортаються у певній взаємодії. Перший процес – це самоотожнення ліричного «я» з різними аспектами природного довкілля і громадського життя на тематичному рівні. Проникливий внутрішній монолог героїні, зосереджений на пошуку власної сутності у сумнівах і прагненнях, мріях і розчаруваннях, навіює читачеві думку, що людину робить особистістю Чин – відповідальний вибір у житті, який повністю збігається із власною сутністю, з громадянським сумлінням.

Під другим образним процесом маємо на увазі тяжіння поетичної уяви на стильовому рівні до зближення віддалених, а то й цілковито протилежних, предметів та ознак. Як спостерегли вже сучасники поетеси, вона «мала великий дар асоціації, дар в'язати близьке з далеким, нинішнє з майбутнім, або з вчорашнім. В зерні вже бачила рослину, в цвіті – плід, в життю – смерть, в смерті – життя» [2, с. 8]. Сьогоднішні дослідники підтверджують це спостереження: «Чи не в кожному вірші бачимо гру опозиційми життя/смерть, холод/вогонь, туман/сонце або блискавка, які також пов'язані з цією амбівалентністю» [5, с. 49; див. також: 3].

Отож постає питання: у якому співвідношенні перебувають згадані образні процеси тематичного і стильового рівнів? Завдання цієї статті: з'ясувати характер самоідентифікації ліричного «я» Олени Теліги за допомогою символіко-метафоричних засобів. Чи не є взаємозалежними в потоці ліричного мовлення драматичні колізії етичних пошуків і напрям розгортання метафоричного мислення, яке, як відомо, має гетерогенний характер: поєднує непоєднуване, приписуючи предметів невластиві для нього ознаки, і таким чином докорінно перебудовує світ у творчій уяві реципієнта і саме наше «я».

В одній із найпомітніших поезій Олени Теліги з багатозначною семантикою «Неповторне свято» (1934) йдеться про найважливіший, вершинний момент у житті ліричної героїні:

Гарячий день – і враз достигне жито
І доп'яніють обважнілі грона.
Він ще незнаний, ще непережитий
Єдиний день – мого життя корона [6, с. 28].

До цього незвичайного дня лірична героїня готується так, як природа готується упродовж року до дозрівання плодів, бо уявляє його переламним моментом, що поділить життя на два періоди: перший період, до цього важливого моменту – це пора морального гартування, впертого сходження вгору, поки не буде досягнута омріяна вершина, а другий період – повільний спад, який почнеться саме з того дня.

Мій день єдиний! Неповторне свято!
Найвищий шпиль – і початок до спаду...

[6, с. 28].

З осередкового образу святкового дня органічно виростають взаємозв'язані образи-символи, як-от *життя корона, найвищий шпиль, мед і полин*, які творять складну конотативну мережу. Ці образи можна розуміти по-різному – залежно від того, який тематичний ключ підбере читач, а творена ними конотативна мережа є настільки хиткою, що розмиває семантику вірша.

Скажімо, центральний концепт *день* – промовистий образ, який у тексті «Неповторного свято» може означати одну мить (наприклад, героїчний вчинок), а може символізувати тривалий часовий відрізок у житті ліричної героїні. Мінливу багатозначну інтерпретацію цього незнаного, але нетерпляче очікуваного святкового дня задає сама лірична героїня, розмірковуючи: «...що це буде – зустріч, чин, екстаза? / Чи дотик смерти на одну хвилину?» [6, с. 28].

Перед читачем постає питання: «Як інтерпретувати ці образи? Як розуміти цей твір? Про що тут йдеться?»

Багато хто схильний проводити паралелі між авторкою та її ліричною героїнею. Скажімо, Д. Донцов, незмінно відштовхувався від біографічних фактів, розкриваючи «містерійну суть» «Неповторного свято»: «Нарешті останнє терпіння – терновий вінець смерти, або, як вона його називає, “життя мого корона”. А перед тим Пилатів суд, суд чужого ігемона і поцілунок “рідних” Іскаріотів» [2, с. 60]. У біографічному плані критик розшифровував такі сповнені містичного прозріння «таємні символи», як межа, вино, кров, берег, корабель, брама [2, с. 63]. Так само і сучасна дослідниця О. Климентова трактує «Неповторне свято» як по-

зію, яка «...розвиває мотив повернення як мету життя» [4, с. 13], маючи на увазі мрію про повернення на Батьківщину, звичайно.

Справді, в уяві читача постать поетеси і профіль її ліричної героїні неодмінно зливаються в єдиний образ. Це відбувається тому, що тексти Олени Теліги побудовано як ліричні монологи, виголошені від першої особи – героїні, котра хоч і зазнає змін, дорослішає і мужніє, та все ж залишається внутрішньо цілісною, впізнаваною для читача. З того погляду, розрізнені поезії Олени Теліги, творені впродовж десятка літ, справляють враження цілісного, тематично різноманітного, схвильованого ліричного щоденника, який належить внутрішньо багатій, сміливій особі.

Якщо ж абстрагуватися від біографічних фактів, то поезію «Неповторне свято» можна інтерпретувати в різних тематичних площинах: у любовній, громадянській, філософській... В одній лише любовній площині і твір можна прочитувати по-різному: тим неповторним святом може бути і день освідчення в коханні, і день шлюбу. Якщо ж, скажімо, уявити день шлюбу й весілля, тоді стигле жито символізуватиме весільний коровай, обважнілі грона – весільне вино, а «життя корона» – це оздоблений обруч, яким увінчують наречену в церкві.

Душа дозріє, сповниться відразу

Подвійним смаком – меду і полину [6, с. 28].

Довгі роки спільного сімейного життя – це не тільки щастя, а й сірі будні, й тому до смаку *меду* домішується присмак гіркої *полину*.

Витлумачення «Неповторного свята» можна спроектувати й на цілком протилежну тематичну площину – г р о м а д я н с ь к у, чи навіть п о л і т и ч н у. Цей важливий *день* може бути часом подвигу, до якого лірична героїня довго і фанатично готує себе. Усвідомлюючи, що йде на велику небезпеку, вона розмірковує: можливо, це буде «дотик смерті»? Після виконання свого обов'язку душа сповниться смаком меду і полину. *Меду* – бо обов'язок виконаний, а *полину* – бо лірична героїня пішла заради цього вчинку на великі особисті жертви, поклавши на олтар свободи найдорожче: свою молоду долю, а то й усе життя. Тоді й *корону* читач інтерпретуватиме, як символ здобутої свободи і перемоги.

А ще можлива інтерпретація твору в загальнофілософському плані – як очікування романтичної юної людської душі того «зоряного часу», коли настане змога повністю проявити свої сили і можливості, реалізувати задуми і мрії. Вона не знає навіть приблизно, *що* саме станеться: любовне чи ділове побачення? небуденний вчинок? несподіваний дорогий сюрприз, який залле душу щастям по вінця? чи той момент, коли заради національного визволення герой-борець гляне у вічі вічності? Однак переконана, що це буде щось небуденне – таке, що змінить усе життя. Коронаю, винагородою за очікування для ліричної героїні буде її успіх. Смак *меду* відчуватиметься тому, що буде здійснено довгоочікувану, омріяну мету всього життя. А гіркота *полину* домішається через те, що ціль осягнено й виконано ту небуденну місію, яку

доля призначила ліричній героїні. Сповнення найбільшого щастя в житті буде й початком спаду. Відчуватиметься жаль за життям, яке було раніше, до цього дня, адже відтепер почнеться життя нове. Не стане вже тієї мети, яку потрібно фанатично здобувати неймовірними зусиллями, за яку потрібно боротися. Її досягнуто, і це не тільки щастя, це й сум.

А дивне серце, п'яне і завзяте,

Відчує певність, мов нехибну шпаду.

Чому серце *дивне*? Героїня наче збентежена, що, незважаючи на гіркий смак полину, серце відчуває впевненість, правильність того, що сталося. П'яне і завзяте воно від напливу емоцій. Таким чином, ця поезія, як і більшість творів Олени Теліги, написана в оптимістичних тонах. Її пронизує неоромантична туга за незвичним, небуденним, що має прийти на зміну спокійному, сірому життю.

Як же ж відбувається текстuale просторування символічного образу омріяного дня? По-перше, спостерігаємо паралельне розгортання двох рядів контрастних пар антонімічних компонентів, які підлягають зближенню й уподібненню:

<i>зустріч, чин,</i>	=	<i>дотик смерти</i>
<i>екстаза</i>	=	<i>полін</i>
<i>мед</i>	=	<i>певність, мов</i>
<i>дивне серце п'яне і</i>	=	<i>нехибна шпада</i>
<i>завзяте</i>	=	<i>початок до спаду</i>
<i>найвищий шпиль</i>	=	

По-друге, згрупувавши компоненти цих контрастних пар по вертикалі, отримуємо два паралельні ряди контекстуальних синонімів:

1) зустріч, чин, екстаза = мед = дивне серце п'яне і завзяте = найвищий шпиль;

2) дотик смерти = полін = певність, мов нехибна шпада = початок до спаду.

Обидві антонімічні паралелі творять семантичні поля, напружена внутрішня взаємодія яких випромінює багатозначну та експресивну метафору самопосягати: образ серця, сп'янілого від меду звитяги і пронизаного гірким відчуттям здобутої перемоги як неминучого урівноваження, поступового заспокоєння, повільного завмирання.

Майбутній час ліричної оповіді снує мріяння про події того незнаного, хоча й жагуче очікуваного дня, які відбудуться блискавично – як простір зосередиться до гостроти найвищого гірського шпиля, так і рух часу стане непередбачено раптовим: «враз досягне жито / І доп'яніють обважнілі грона», «Душа дозріє, сповниться відразу / Подвійним смаком...», «дивне серце – п'яне і завзяте / Відчує певність, мов нехибну шпаду».

Фанатичне устремління до заповітної цілі посилюють ампліфікація та градація, які знаходимо в кожній строфі: «зустріч, чин, екстаза»; день – незнаний, непережитий, єдиний; серце – дивне, п'яне, завзяте; «Мій день єдиний! Неповторне свято! Найвищий шпиль...»

Паралелізм метафоричних рядів уподібнює стигле жито й душу, визрілу для небуденного вчинку, п'янке обважнілі грона і сп'яніле од відваги серце, проєктуючи тему з плану об'єктивного, реального, відчуттєвого у план суб'єктивного, духовного, містично-настрійового [1, с. 181]. Д. Донцов

звернув увагу на цей паралелізм матеріального й духового, який породжує екстатичне відчуття невідворотної праведності безцінної мети: «У світі фізичнім, так само, як і в світі душевнім: рівночасна присутність, співіснування ворогуючих між собою взаємно протилежностей. “Рватись вгору чи летить в безодню” – це все одно, і завше є – “найвищий шпиль і початок до спаду”. Якраз тому до многих вражінь і явищ життя підходить з подвійним почуттям; стрічається їх – з подвійним смаком “меду і полину”. Коли досягне жито – його чекає серп. Коли “душа дозріє”, то “дивне серце – п’яне і завзяте / Відчує певність, мов нехибну шпаду... Найвищий шпиль – і початок до спаду!”» [2, с. 64]. Лірична героїня «Неповторного свідчання» переживає те саме надзвичайне екстатичне відчуття, з яким виходили на арену Колізею або на кострища мучеників перші християни – вона «відчуває дотик смерти як щось певне і неминуче своїм п’яним і завзятим серцем, як свій єдиний день! Як неповторне свято. Свідома і радісна акцептація кінця. Логічне завершення шляху завзятого борця, п’яного своєю екстазою. Відчуває цю смерть як “корону життя”» [2, с. 67].

Неповторне свято в Олені Теліги є символом нетерплячого очікування сповнення свого призначення, тієї найвищої місії, задля якої Ти прийшов у цей світ. Мотиви людського призначення втілювали попередники Олені Теліги – згадаймо Шевченкове благання повноти життя («серцем жити і людей любити»), Франкове прагнення «бути цілим чоловіком», символічний образ омріяного «полудня» в О. Кобилянської, відозву «життям своїм до себе дорівнятись» Лесі Українки.

Тематично багатозначна, метафорично ускладнена образність присутня і в ліричному триптиху «Чорна площа» (1936):

*Це ввижається в ніч, коли змучена пам’ять
Божевільних думок від вогню не хоронить.
І вони закипають, іскряться снопами,
Щоб пізніше застигнути – сріблом на скронях* [6, с. 43].

Переповнені контрастними образами-символами, ці рядки виконують роль експозиції, що готує читача до подальшої розповіді про те, що ж ввижається ліричній героїні. *Вогонь* тут можна розуміти як болюче емоційне осмислення «божевільних думок». Здається, що думки ці дуже важливі, болючі, якщо застигають вони на скронях сивиною. Антитеза *закипають, іскряться – застигають сріблом* теж підкреслює важливість думки.

*Тільки вранці...
Я лишаю її – чорну, стиснуту площу,
І виходжу на шлях – з синім небом довокола.
Чорна площа* для ліричної героїні – це фатальне місце, темна сторона життя з тісними рамками, які обмежують свободу думки й дії. А вранці, вирвавшись з тісних лабет гірких роздумів, лірична героїня виходить на світлий шлях. В останніх рядках першої частини триптиху нічний *чорний* площі, замкнутій, наче глибокий колодязь, протиставлено безмежність *синього* неба.

У другій частині ліричного циклу йде опис нічного видіння чи сновидіння. На героїню гнітюче діє сірий, похмурий натовп, у якому вона бачить самих ворогів; у них замість очей – «темна муть»:

*Хтось зігнувся – камінь підняти,
Хтось зірвався – мене штовхнуть.
А один сковзнув по асфальті
І в лице мені засвістив;
Вчора він цілував мої пальці,
А хотів цілувати – уста
[...] Як же ж душно і як же ж тісно
В олив’яних кліщах облич!*

Розчарована (або зраджена) людина прагне самотності, а натовп на неї впливає так, як світло на очі, що звикли до темряви.

Третя частина триптиху різко контрастує з двома попередніми – з’являється енергійна постать друга, який будить ліричну героїню від гнітючого настрою безнадії:

*Мужні пальці торкнулись рук,
Хиже серце забилося поруч.
Знову тіло – напнутий лук,
Дика радість – стрілою вгору.*

Глухий гомін у неприязній юрбі «Не чіпати – лише раба, / А такого – цілити в око» – асоціюється в читачевій уяві із ворожими закличками знищувати непокірних. І хоча тяжко поранено друга, натхненна його снагою героїня продовжуватиме бій з подвоєною енергією:

*На чолі твоїм – темний знак,
Кров червона тече струмками,
Та тепер я – за двох міцна
І за двох – підіймаю камінь.*

Здавалося б, у цих рядках описано кривавий бій між ворогами, однак ось як у примітці до триптиха виклав життєві обставини, що спричинилися до появи цього твору, Олег Жданович: «Поезія виняткова своєю епічністю та драматичністю. Вона описує драму розриву О. Теліги з дотогочасними друзями, що розійшлися з Д. Донцовим і українським націоналізмом. Це тоді постав журнал “Ми”, в якому виявились кол. співробітники “Вістника” (ред. М. Крижанівський), між ними і близька приятелька Олені – Наталя Ливицька-Холодна. Це був перший для О. Теліги “поділ таборів”, який вона переживала тим болючіше, що вперше побачила, як політичні розходження можуть впливати на відносини між людьми» [6, с. 55].

Отож у триптиху розгортається драма болючого пережиття зради й обмови. Протиставлення мертвотному нічному заціпенінню рвучкої динаміки дня розгортається тут в антитезах закритого (площа) й відкритого (шлях) простору, скутих і вільних рухів, тьмяних і яскравих кольорів, здушеного і гомінкого голосу, портретних характеристик знавіснілої юрби («Сірий натовп, похмурий натовп, / І не очі, а темна муть!», «Як же ж душно і як же ж тісно / В олив’яних кліщах облич!», «Олив’яне лице юрби») і апостолів свободи (мужні пальці, хиже серце, тіло – напнутий лук, дика радість, криваві й шасливі обличчя).

Образ дня, що «крапле з неба вином гарячим», символи життєдайного сміху й плачу,

сонця, блискавиць, вітру, мають яскраву експресіоністичну забарвленість. За спостереженнями Т. Кононенко, «експресіоністична образність поезії (і есеїстики) О. Теліги реалізується в значеннях *гострий, хмільний, весняний* та відповідних їм образах: сонце, блискавиця, вогонь (які, своєю чергою, корелюють із лейтмотивом радості). Характерно, що функціональний потенціал цих образів повністю реалізується у віршах: природні стихії руйнують і творять нове, відроджують, намагаються; це прадавня перемога світла над темрявою...» [5, с. 52].

Символічний образ дня в поезії «Безсмертне» (1935) є, на перший погляд, пейзажно-настрійною замальовкою чи, радше, альбомною поезією з любовним мотивом. Адже найчастіше «*жданям*» у її поезіях буває кохання. На такі ж роздуми наштовхує слово «*свічі*», яке в такому контексті символізуватиме домашній затишок, вечірнє побачення в кав'ярні. Однак поезію можна прочитати по-іншому. *Жданям* може бути не тільки кохання, а й, скажімо, час визвольного чину, який змінить життя ліричної героїні і її народу.

Література

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство / Василь Будний, Микола Ільницький. – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. – 430 с.
2. Донцов Д. Поетка вогняних меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто: Гомін України, 1953. – 96 с.
3. Жушман Д. Художні функції тропів у творчості Олени Теліги: [Уривок з роботи] // Укр. слово. – 1998. – 26 лют. – С. 7.
4. Климентова О. В. Творчість Олени Теліги і літературно-культурологічна ситуація «Празької школи»: Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. В. Климентова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 19 с.
5. Кононенко Т. П. Творчість Олени Теліги: експресіоністична стилістика // Магістеріум. – Вип. 8: Літературознавчі студії. – К., 2002. – С. 49–54.
6. Олена Теліга : Збірник / Ред. О. Жданович. – Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней: Фондація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 473 с.

Татьяна Голембовская ПОЕТИКА МЕТАФОРИЧЕСКОГО ОТОЖДЕСТВЛЕНИЯ В ЛИРИКЕ ОЛЕНА ТЕЛИГИ

Аннотация. На основании наблюдений над поэтическими произведениями Олены Теліги сделаны выводы о том, что присутствующее на тематическом уровне ее лирики этическое и эмоциональное напряжение между неопределенностью и выбором сопровождается на семантико-стилистическом уровне балансированием между многозначностью и тождеством. Метафорическое сближение и уподобление с разнородными предметами и аспектами поэтической действительности – это способ самоидентификации лирического субъекта, его ощущение целостности мира и понимания своего места в нем.

Ключевые слова: лирический герой, лирическая идентификация, символ, метафора.

Tetyana Holembovska THE POETICS OF METAPHORICAL IDENTIFICATION IN OLENA TELIHA'S LYRICS

Summary. On the basis of the observation on Olena Teliha's poetical works it has been cleared out that the ethical and emotional tension between vagueness and choice, which is present on the thematic level of her lyrics, is accompanied by balancing between polysemy and identity on the semantic-stylistic level. Metaphorical drawing together and assimilation with heterogeneous objects and aspects of poetic reality is a method of self-identification of a lyric subject, his or her sense of the world integrity and comprehension of the position in it.

Key words: lyric character, lyric identification, symbol, metaphor.

Голембовська Тетяна Михайлівна – викладач кафедри української літератури УжНУ